

פרק 1

חיפוש דרך

"אֵיכָה?!" משבר ההורות בת-זמןנו והקריאה להורה מגדל

הקריאה "אֵיכָה" מופיעה לראשונה בראשונה בספר המקראי על אודות גירוש אדם וחוה מגן-העדן, ומופנית אל אדם שהסתתר מפני האל לאחר שאכל מפרי עץ הדעת. וכך נאמר בו: "... וְנַחֲמֶד הַעַץ לְהַשְׁכִּיל... וְתִפְקֹדֵנָה עִגְּנִי שְׁנֵיהֶם... וַיַּתְחַבֵּא הָאָדָם וְאָשָׁתוֹ... וַיִּקְרָא ה' אֱלֹהִים אֶל הָאָדָם; וַיֹּאמֶר לוֹ 'אֵיכָה?'" (בראשית, ג' 6-9). ומיד לאחר מכן באה תשובתו של אדם: "... אַת קָלָך שְׁמַעְתִּי בָּגָן, וְאִירָא כִּי עִירָם אָנֹכִי, וְאָחָבָא." (פסוק י').

אדם הסתר בगלל העומס הבלתי נסבל של הידע שהעניקה לו חוה, האם הקדומה, בעידודו של הנחש. ידע שהוא חשים ואשר חשים אותו, תרתי משמע - ידע מציף שהוא קיבל כתוצאה מהחיפוש הדעת, ואשר בנויגוד לציפייה ולאשליה שדרחפו אותו לחיפוש, גרם

לו לראות את עצמו עירום ומוגבל. ההורה בז'זמננו גם הוא, כמו האדם הראשון, מסתיר את עצמו, אם כי לא מפני האלוהים אלא מפני ידיו. גם ההורה בז'זמננו מסתתר, מבוהל מהעומס הבלתי נסבל של סוג ידע שהוא חשף ואשר חשף אותו.

מפני מה בורה ההורה בז'זמננו? מהו הידע שדוחף אותו להסתיר את עצמו, בדומה לאבינו הקדמון אדם, ושבביאו אותו לקרוא לו: "אייכה?!"? מדובר בידע שנרכש במהלך השנים האחרונות על תהליכי ההתפתחות של נפש האדם בכלל, ונפשם של ילדים בפרט, ידע אשר חשף את ההורים לאפשרות שהם עצם יכולים לגרום לנזקים נפשיים אצל ילדיהם בתהליך גידולם. ידע זה חשף את ההורה ב"מערומיו" וגורם לו להסתתר.

כיצד מסתתר ההורה בז'זמננו ומהו סוג הסתתרות זה? איך כל זה קרה? מהו המחיר שלילדים משלמים על כך? איך יצאת מן הסבר? בשאלות אלה ובאחרות הנגזרות מכאן דן הספר הזה. מטרתו לתרום להורים ולילדים מעט יותר אמונה וביטחון ביכולתם גדול. אם הספר יצליח בכך, ولو במעט, תהיה בו משמעות.

חיפוש דרך

סרטו של מרקו טוליו ג'ורדנה 'קסם הנערים' מתאר, דרך סיפור חייהם של שני אחים, ניקולה ומתיאו, שלושה עשרים בתולדות דור של צעירים איטלקים, מראשית בגרותם באמצעות שנים השישים של המאה ה-20 ועד מלאה בשלותם והכרותם באובדן הנערים, בסוף המילנים. עם סיום לימודי הרפואה, ניקולהבחר להתמחות ולעסוק בפסיכיאטריה. עוצמת האופטימיות באוירת "קסם הנערים" ששרה אז באיטליה, עם האמונה שהטיפול בשונה ובחיריג נושא בחובו פוטנציאלי חברתי מהפכני, מביאות אותו לבחור בדרך שבה בחר. בחרה דומה עשו צעירים אחרים בתחילת דרכם כרופאים באיטליה של אותן שנים, ביניהם גם אני.

ニיקולה נשאר באיטליה. אני, נגוע בחלום נוסף, העתקתי את מגוררי לישראל. בסיום הכשרתי לפסיכיאטריה פניתי למסלול התמחות נוסף בפסיכיאטריה של הילד והמתבגר, ומיד לאחר השלמתו זכית לעמוד בראש 'השירות לטיפול ילדים' במרכז קהילתית לביריאות הנפש. שםפגשתי מקרים ומצבים שונים מ אלה שהכרתי במסלול ההכשרה בבית-החולים האוניברסיטאי שבו התמחית. יהודם נבע מהשילוב של מצבים נפשיים קשים עם אתגרים סביבתיים ותרבותיים גדולים ומוחדים. מקרים אלה דרשו דרכי חשיבה והתערבות אחרות, בלתי שגרתיות, במיוחד במצב משבר ובמצבים של היעדר שיתוף פעולה או מוטיבציה לשינוי.

השאלה איך להביא את הטיפול אל הנזק, ואת הנזק אל הטיפול, היתה הרבה יותר קשה וחשובה מسؤال הטיפול עצמו. הפער בין הצורך הטיפול לבין הנכונות לקבלו היה עצום. המענה למקרים חריגים ואף קיצוניים אלה לא היה מצוי במסגרת החשיבה הרפואית והטיפולית המקובלת. החיפוש אחר דרכי גישה לא שגרתיות, יצירתיות ולא מקובעת היה הכרח, לא אפשרות. האלטרנטיבתה הייתה יותר והשלמה פסימית עם סוג של תבוסתנות טיפולית וחוסר מעש כאילו מפוכה.

ד"ר מריה דבור, מרצה אורחת מקנדה שהתארחה במרפאה, הפגישה אotti עם אפשרות החופש בתוך הקאים והמוסד, ועם הקסם של הבלתי שגרתי במצבות נתונה ומקובעת. בעבר כשלוש שנים, למרות העניין באתגרים הקליניים, הגעתה להכרה שנייה של אינו עיסוק המתאים לאופי וליכולותי. גם אחרי שנפרדתי מהעבודה הציבורית והקמתי קליניקה פרטית עצמאית, וגם אחרי שעוצמת "קסם הנערדים" חלפה (ולא מתוך בחירה), נשאה בי, חזקה ואיתה, עוצמת הקסם של הבלתי שגרתי אשר בא לידי ביטוי בתחום הקאים והנתון, ולא במקומות.

הקסם של הלא-שגרתי, והunnyין במצבים שבהם מצד אחד

הנחיות בטיפול משוערת, ומצד שני התנגדות לטיפול מוחלטת, הביאו אותי להשair בклиיניקה הפרטית שלי נישה למקרים "בלתי אפשריים", שלרוב אינם מצויים מקום בטיפול פרטיו. פגשתי הורים טובים, אכפתים ודואגים לצעירים ולילדים שסירבו לקבל טיפול, על אף מצבם הקשה, או הקשה מאד, ועל אף הלחץ מצד בני המשפחה.

קשת הביעות הייתה רחבה: פסיכוזות עמידות לטיפול, אנורקסיה, מצבים וגרסיביים קשים, אי-יתפקוד ואלימות על רקע הפרעות אישיות או הפרעות התנהגות, שימוש בסמים, נסיגה והתנטקות חברתיות, תמנונות פסיקופטיות, התנהגות אובדנית וניסיונות התאבדות, משברי אימוץ בקרב מאומצים, אי-התאמה לכל מסגרת – חינוכית, תעסוקתית, שיקומית – או נשירה ממנה. ההורים היו מגיעים אליו עם הבקשה המאגית והנוואשת שאטפל בילדם, שאמצא דרך ליצור איתו קשר, שאגיד להם מה לעשות כדי שהבן או הבית יסכוו להגיע למשרדי פעם אחת לפחות, שאפגוש אותם מבלי שידעו שאני פסיכיאטר, שאבוא לביתם בזוהות בדויה. בכלל פניה היה שילוב של סבל, מצוקה וחוסר אונים קיזוניים. ההורים היו מגיעים כשהם מותשים משורה ארוכה של כישלונות, ועם המסר של גורמים טיפולים שונים שלא ניתן לעשות דבר, כל עוד הנעד אין מסכימים להיות חלק לטיפול: "אפשר רק להתפלל להידדרות נוספת, שתצדיק טיפול כפוי באשפוז או במוסד שיקומי".

חוּברתי אל ההורים בחוסר יכולתם להיכנע למסר ולמצב ש מבחינתם הם בלתי אפשריים. במקום להצטרכ לתקילת הגורמים הטיפולים להידדרות נוספת, שתצדיק טיפול כפוי באשפוז או במוסד שיקומי, היפשתי יחד איתם דרכים שישפיעו על בנים או בתם. באופטימיות ובקסם ההליכה בדרך הבלתי שגרתית, היו שלובים הייענות לצרכים ולמצוקה של הפונים אליו וביתו לאופי ולנטיות הלב שלו, אך חשוב מכל – הייתה זו דרך לחולל תמורה,

והתוצאות היו מעודדות. מעין טפטוף של "ניסים" שנשענו על שילוב אינטואיטיבי של מרכיבים חדשניים מהחשיבה הקלינית- משפחתית² עם הידע הרפואי והפסיכואנליטי השיטתי שבו נעזרתי בשטחים אחרים של עכודתי הטיפולית.

במהלך הזמן התווספה לקבוצה "סרבני הטיפול" קבוצה נוספת של מטופלים קשים, שאני מכנה אותה "התקועים". מדובר בקבוצה של ילדים וצעירים אשר הסכימו לקבל טיפול הולם, ועם זאת מידת השיפור במצבם לא עלהה בקנה אחד עם השקעה הטיפולית המרובה. האינטואיציה הובילה אותי להצעה להוריהם לעבוד גם איתם (עם ההורים), בנוסף לעבודה עם בנם או בתם, בדרך שפיתחתי. לשמחתי - וחשוב יותר, לשםתם - ההימור הצליח, והתוצאות היו מעודדות מאוד.

הניסיונו הראה שכמעט ללא יוצא מן הכלל, כשההורים מצליכים להיזמד להנחות הדרכה ולהתמודד בהן, התערבות הטיפולית באמצעות מעוררת בקרב ה"סרבנים" מוטיבציה לטיפול וمبיאה לשיפור ניכר במצבם. אצל ה"תקועים" התערבות מוליכה להיחלצות מפתיעה ממצב של חוסר מוצא מתחשך. עקבות התוצאות החיוביות והצטברות "ניסים" שהפכו לשגרה, שכנעו אותי שמדובר ביוטר מאשר צירוף של אופטימיות עם יכולת לעבוד בתחוםים מיוחדים.

לצד הסיכון מההצלחות הטיפוליות, מצאתי את עצמי מוטרד. לא היו לי כלים תיאורתיים שדיברו אליו ויכלו לעזור לי להבין, כיצד מודל אחד של התערבות מתגלה כמרפא קשה כל כך רחבה

Paul Watzlawick and John H. Weakland, The Interactional .2 View: Studies at the Mental Research Institute, Palo Alto New York: W.W. Norton, 1974 .1965-1974.

של הפרעות. שיערתי שדרך ההתערבות שפיתחת אינה משפיעה באופן ספציפי על כל אחת מהפרעות, אלא על פן אחד המשותף לכל הפטולוגיות ולכל מוצבי המזוקה של שתי האוכלוסיות. הצעד הבא אם כן יהיה למצוא תשובה לשאלת מהו פן זה.

מרכיב משותף למקרים שבהם טיפלתי היה היעדר עמדת "אחריות" (agency) או "בעלות" (ownership) מצד הילד והמתבגר על קשייו או מחלתו. התרשםתי שההיעדר זהה נבע מהמציאות התוך-נפשית של הנער ומדינmicת היחסים הורה-ילד. התרשםתי כי במקרים שבהם טיפלתי, היו ביחסים הורה-ילד מרכיבים מסוימים שמנעו התפתחות תחושה פנימית של אחריות ובעלות אצל הילדים על מזוקתם. שינויים ביחס של ההורים אל אופן התמודדות הילד עם בעיתו אפשרו שינוי רדיקלרי ביחס של הילד לקשיי שלו. התברר לי שהוויה פנימית של הילד של אחריות ובעלות על קשייו הייתה בעלת משקל מכריע לריפויו. באופן מטפורי, עמדת האחריות והבעלות הזאת היא בחזקת מערכת חיסונית בריאה ופעילה שיש בכוחה לטפל ב"זיהומים" ולאפשר החלמה גם ממצבים קשים.

היעדר הויה צו אצל הילד נובע מకשי - או מייד-יכולת - של ההורה האכפתית לתת ביתוי בדור, עקבי ולא תוקף לצרכים ולציפיות שלו. מדובר בהורים הלכודים בكونפליקט בין מתן ביתוי רומי-מסרס לצורכייהם, לבין היעדר מתן ביתוי לצורכייהם מחשש לרמיסה ולסירוס הילד. מצב זה יוצר מציאות שבה הילד מרגיש מהוק, ולפיכך לא אחראי על גורלו, או לחופין חסר הנהגה ויתום בשדה החיים.

במהלך הזמן שמתי לב לעובדה מעניינת נוספת. התברר לי שהבעיה ביחסי הורה-ילד אינה רק בעיתם של ההורים שפנו אליו. הקשיים שמאפיינים את ההורים ואת ילדיהם הנתונים במצבות קשות, משיקים לביעות ולהתמודדות המאפיינות את ההורות

בת-זמננו. מדובר בבעיה שהיא תרבותית-סביבתית. ההוראה של היום מתקשה להתמודד עם מצבים שבהם יש פער או אי-התאמה בין הבחירה של הילד - ביחס לעצמו או ביחס לסביבתו - לבין מה שנראה כטובת הילד בעיני הורה אהוב, אכפתני ואחראי. קושי זה הקשור לספקות ולבלבול ביחס לנכון ולא-נכון בתורות העכשווית הפלורליסטית. לדוגמה, כמה שאלות נפוצות שהורים שואלים את עצמם: "כמה זמן נכון שהילד שלי יבלה מול הטלויזיה?" - בצד אחד נמצא בית שמתוך בחירה מתנהל בלי כל מקלט טלוויזיה, ומנגד נמצא בית שבו שעוט הצפיה לא מוגבלות; "עד כמה נכון שהדברים בבית יהיו מוסדרים בחוקים ובכללים? באיזו מידת רצויות לדברים לזרום ולהתארגן באופן טבעי?" - מנעד התשובות והעמדות יהיה עצום; "באיזו מידת עליינו לתמוך הילד שלנו? עד כמה נכון לתת לו להסתדר בכוחות עצמו?" - גם כאן נוכל למצוא מגוון דעתות גדול והבדלים קיצוניים.

האובדן של הבחנה איחודית ומקובלת בין "נכון" ו"לא-נכון" נטל מההוראה את יכולת להבדיל בין מזיק ללא מזיק ולקחת אחריות, לבחוור ולהתTOT דרכך. אך, אף שלא מדובר כאן בكونפליקט בין רמיישה לנטיישה, התוצאה היא אותה תוצאה. ההוראה הנבוק והלא-יודע מותר על תפקיד המובייל, וכתוכאה מכך גם ילדו נשאר חסר הנהגה ויתום בשדה החיים.

מקום זה יכולתי לראות שעבודתי עם ההורים רלוונטיות לקשת רחבה של בעיות שהורים פוגשים בתהליך המרתך - ולעתים קרובות מדי, המפרק - של גידול ילדיהם. ההכנות ודרכי הטיפול שגיבשתי במהלך השנים התבררו לי כנותנות מענה לבעיות חינוכיות והתפתחותיות רגילות למדי. בעצם הוא מבטלות את הבחנה בין בעיות חריגות לבעיות רגילות. הן עוסקות ביכולת ובאחריות של ההוראה לתת כיוון בריא וגדל לילדו בכל צומת שבו קיימים פער או אי-התאמה ביןבחירה הילד - ביחס לעצמו

או ביחס לסביבהו - לבין מה שנראה כתובת הילד בעיני אלה האוחבים אותו והאחראים על התפתחותו. הדוגמאות המובאות בספר נוגעות לעיתים קרובות במקרים קליניים, אך מטרתי היא להזכיר מדוגמאות אלה על בעיות התפתחותיות שכיחות ועל דילמות חינוכיות נורמטיביות אצל מתבגרים רבים.